

УДК 81'373.232.1(477):254.2-24

К. Тищенко, д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПРИЗВИЩА УКРАЇНЦІВ З АВЕСТИЙСЬКИМ МИНУЛИМ: СТАТИСТИКА, АРЕАЛИ, СЛОВОТВІР, ХРОНОЛОГІЯ

Містить опис і аналіз восьми кореневих груп прізвищ 106 тис. українців, у яких збережено лексико-семантичні ознаки авестійського минулого. Висвітлено кількісний і просторовий розподіл прізвищ, їхню структуру та хронологію словотвору.

Ключові слова: українці, прізвища, Авеста, словотвір, хронологія.

За відомостями давніх авторів і висновками сучасних наук історичного кола, в античний час на теренах сучасної України співіснували: на півдні і сході – групи племен іранців (скіфи, сармати, будини, гелони), на заході – фракійці на Поділлі, кельти і ранні слов'яни на Поліссі. Ці племена контактували з греками Ольвії, із Римом на Дністрі; у черняхівській культурі II–IV ст. – із готами, а потім з гунами й аварами. Від прадавніх часів степовики зазнавали культурних впливів Ірану. За даними генетики гаплогруп, історичного мовознавства й топоніміки, за доби пізньої античності та раннього середньовіччя всі ці етноси степоу й лісостепоу *слов'янізувалися на місцях*, діставши продовження, зокрема, і в сучасних українцях. Звідси ж виходили колонізаційні рухи ранніх слов'ян на північ і північний схід.

Деталізувати й уточнити загальну картину поширення Авести в іранському степовому середовищі Наддніпрянщини елліністичного часу стало можливим завдяки тривалим фронтальним студіям топонімії України з удосконаленням метатеоретичним забезпеченням [16, с. 22]. Зокрема, засобами порівняльно-історичної лінгвопрагматики вдалося виділити шість груп місцевих назв від семантично авестійських топоонимів: *Обест-, Зарван-, Копир-, Карабан-, Дриг-, Дрон-*. Системне продовження у цих топонімічних основах авестійських реалій дістало обґрунтування в деталізованих статтях і монографіях [17, с. 30]. Результати досліджень визнані науковою громадськістю [8; 7; 9] і вживані для систематизації знань з іраністики (див., напр., [19; 20]).

Теперішній аспект студій став досяжним після відкриття для загального користування повної інформаційної бази 48 млн прізвищ громадян України, створеної в електронній формі й доступної за адресою ridni.org/karta [18]. Автор вдячний шановному колезі другу філол. наук П. О. Селігею за повідомлення про сайт цього ресурсу, який став основною фактологічною базою для теми статті й зумовив нову якість висновків.

1. Основи прізвищ Обест-/Обищ-. Системотвірним поняттям лексико-семантичного поля авестизму є назва самої священної книги зороастрійців – Авести. Уперше про знайдений слід історичної присутності Авести в топонімії Наддніпрянщини (р. *Обеста* См, с. *Обище* Жт) автор повідомив у публікації 2010 р. [15, с. 41].

Тепер також виявлено значні однокореневі масиви прізвищ. Основи прізвищ Обест-, Обищ- такі самі, як і основи топонімів р. *Обеста* См, с. *Обище* Жт < Авеста. Іншомовне а- закономірно відтворюється в укр. о-: *Опанас, Олександр, Олексій* (з гр. Αθανάσιος, Αλεξάνδρος, Αλέξιος). Саме цю історичну відповідність має і гідронім *Обеста* < дір. *apaestak*, перс. *آبستاگ* *Abastāg* 'Авеста'.

■ 1 Обестюк, 117 Обеснюк, 1 Обезнюк; 2 Обештер (Мукачеве);

■ 152 _Бестюк, 1 Беснюк, 113 Безнюк; 12 Бештер (Коростишів 11, Ужгород 1);

■ 22 _Бистюк, 0, 0; 2 Бистерук;

■ 4 Обещук; // 13 Обищук, 78 Обищенко;

■ 116 Бещук, 33 Бещенюк, 16 Бещаник, 5 Бещанін, 26 Бещенко, 6 Бещеченко;

■ 32 Бищук, 1 Бищенюк, 1 _БИЩАН (Буринь), 21 Бищенко, 1 Бищанін (Чайчинці Тр), 7 Бищак, 2 Бищенкова, 1 Бищенко;

■ 8 _ПЕЩАК (*Araestak?), 102 Пещенко, 39 Пещук, 11 Пещенюк, 3 Пещик; 2 Пещева (Зп, Лг), 0;

■ 76 _ПИЩАК (*Araestak?), 361 Пищенко, 117 Пищук, 31 Пищенюк, 763 Пищик, 103 Пищева, 48 ев. Разом 2450 осіб.

Спостереження цієї групи прізвищ почалися з факту наявності в Україні 117 людей на прізвище *Обеснюк*. Можна не сумніватися, що формант цього прізвища в минулому зазнав спрощення групи приголосних -стн-: це загальновідома риса української морфології (пор. *вісник* < *вісти*, *пісний* < *піст*, *хресний* < *хрест*, *корисний* < *користь* – отже, закономірно, *Обеснюк* < *Обеста*). У такому разі стара форма цього прізвища мала бути *Обестнюк.

Це міркування зміцніли б, якби знайшлася реальна основа прізвищ Обест-. За даними бази ridni.org/karta у с. Білашки Чк мешкає одна людина на прізвище *Обестюк* (перс. *آبستاگ* *Abastāg* 'Авеста'). Це єдине збережене в Україні прізвище з документованою основою Обест- < Авеста. Однак фактом свого існування цей безцінний унікальний архаїзм надійніше обґрунтовує сотні похідних прізвищ. Було також виявлено прізвище *Обезнюк*, пояснимо як наслідок регресивної контактної асиміляції за дзвінкстю -с(т)н- > -зн-.

Від вихідної множини прізвищ (1 *Обестюк*, 117 *Обеснюк*, 1 *Обезнюк*) далі знайдені форми з аферезою (152 *_Бестюк*, 1 *_Беснюк*, 113 *_Безнюк*) і похідні від втрачених прізвищ з основою *Обист-: 22 *_Бистюк*; 2 *_Бистерук* (пор. 2 Обештер, 12 Бештер).

Типовим історичним чергуванням української мови є -ст- / [-шч]-, що традиційно відтворюють на письмі як -щ-: *густи* – *гуща*, *тест* – *теща*, *простий* – *спрощення*, *ростити* – *рощу*, *мастити* – *мащу*, *мостити* – *мощу*, *чистити* – *чищу* тощо. Це чергування достатнє для пояснення прізвищ 4 *Обещук* від документованого прототипу Обестюк, – але також 13 *Обищук*, 78 *Обищенко* від схожих давніших, але втрачених форм *Обистюк, *Обистенко.

Більшу групу похідних складають прізвища з аферезою: 116 *_Бещук*, 26 *_Бещенко*, 33 *_Бещенюк*, 16 *_Бещаник*, 5 *_Бещанін*, 6 *_Бещеченко*, 32 *_Бищук*, 1 *_Бищенюк*, 1 *_БИЩАН* (Буринь), 21 *_Бищенко*, 1 *_Бищанін* (Чайчинці Тр), 7 *_Бищак*, 2 *_Бищенкова*, 1 *_Бищенко*. Очевидним є історичний зв'язок прізвищ

з аферезою *Бещук, Бищук, Бищенко* з документованими формами без афери *Обещук, Обищук, Обищенко*. Звідси можна зробити висновок про те, що повні форми основи *Обещ-/ Обищ-* існували і для інших антропонімічних моделей цієї групи, але з часом були втрачені – починаючи з цілком очікуваної форми 0 *Обещенко.

Видатним реліктом можуть бути 8 прізвищ *Пецак* і 76 *Пищак*, етимологом яких виглядає найдавніша з історично відомих форм назви Авести – дір. *Araestak*. Елемент -ак унаслідок перерозкладу міг стати формантом укр. -ак. Разом із тим, через випадковий збіг обставин *Пецак* може продовжувати і прототип *Пешит-та* 'прийнятий усирійській церкві переклад Євангелія', пор. [14, с. 479].

Топонімічним аналогом цієї групи прізвищ є ойконім *Обище* ЖТ Олевськ.

При розгляді ареалів поширення усіх цих прізвищ можна зробити висновок про їхній реліктовий характер: усі ареали є різновидами діаспорних ареалів. Окремі форми – на межі зникнення (F = 1).

2. Основи прізвищ *Карапан-/ Карабан-/ Корпан-*. Вельми ймовірно, що такі прізвища належать нащадкам жерців-ворогів Зороастра (принаймні, краще пояснення невідоме) і є репліками прототипу ав. *карапан* 'чорний маг'.

■ 1354 *Карабан*, 471 *Карабань*, 24 *Карабанчук*, 666 *Карабанова*, 508 ов; 67 *Карабанович* Льв, ІФ!, 3 *Карабанець* Ніжин, 45 *Карабаненко*;

■ 1 *Карапан*, 5 *Карапанжа* Дп, 1 *Карапанджа* Дп;

■ 36 *Коробан*, 290 нь, 65 ова, 51 ов;

■ 1 *Коропантіцький* (Кременець Тр);

■ 1829 *Корпан*, 173 *Корпанець* (Карпати), 6 *Корпанай* (Лг, Льв.), 239 *Корпанюк*, 205 *Корпань*, 0 енко, 0 ишин, 0 евич;

■ 135 *Карпан*, 204 *Карпань*, 36 *Карпанець*, 37 *Карпанюк*, 25 *Карпанасюк*, 24 *Карпанова*, 19 *Карпанов*.

Разом 7023 нащадки жерців-ворогів Зороастра. Справді, події початкового періоду становлення та поширення Авести, досліджені В. І. Абаєвим, мали місце тут, у Наддніпрянщині [1].

Видатний ономастичний ландшафт виявлено на Сіверщині: тут між р. *Обеста* і с. *Карабани* Чг наявне скупчення прізвищ *Карабан* – у т. ч. одне з них є і в с. *Карабани* (!): нп См – Глухів, Шостка, Свеса, села *Воздвиженське*, *Сороковий Клин*, *Богданка*; нп Чг –

Новгород-Сіверський, *Шептаки*, *Карабани*, *Кам'янська Слобода*, *Грем'яч*.

Відоме також с. *Карабанове* Од (із найближчим синхоричним прізвищем *Карабанович* Кг), бол. *Карабанове* у с. *Одєради* Вл Луцьк, бол. *Карабаниха* у с. *Башлики* (НВ) Вл Ківерці; став *Коропинний* у с. *Іванівка* Кг Долина [11, с. 44, 336].

3. Основи прізвищ *Дрон-*: *Дрон*, *Дронь* < авест. *draon*, пізніше *дрон* 'ритуальний хліб зороастрійців' (пор. с. *Дронівка* Дц, бол. *Дроньове* у с. *Новина* ЖТ Коростень [11, с. 129]).

■ 106 *Дрон!*, 1982 *Дронь*, 18 *Дрончук*, 1234 *Дроняк*, 77 *Дронько*, 16 *Дронець!*, 8 *Дроневиц!*, 461 *Дроненко!*, 3 *Друнь!* (Кв., БЦ, Дуліби Льв) , 391 *Дринь!*; 2 *Дронко*, 616 *Дроник*; 26 *Дронек* Чв, ІФ, Зк + Мк, Кг, Хк.

■ 48 *Трон!*, 1070 *Тронь*, 268 *Трончук*, 95 *Троняк*, 692 *Тронько*, 64 *Тронець*, 120 *Троневиц*, 219 *Троненко*, 9 *Трунь*, 5 *Тринь*, 62 *Троневицький*, 61 *Троневицька*.

Моделі ряду *Трон-* підказали існування аналогічних моделей основи *Дрон-* (показано знаком оклику). Повна структурна відповідність моделей від основ *Дрон-* і *Трон-* говорить на користь тотожності двох рядів основ. Пор.:

■ 106 *Дрон*, 16 *Дронець*, 8 *Дроневиц*, 461 *Дроненко*, 18 *Дрончук*, 1234 *Дроняк*, 1982 *Дронь*, 77 *Дронько*, 3 *Друнь*, 391 *Дринь*;

■ 48 *Трон*, 64 *Тронець*, 120 *Троневиц*, 219 *Троненко*, 268 *Трончук*, 95 *Троняк*, 1070 *Тронь*, 692 *Тронько*, 9 *Трунь*, 5 *Тринь*.

Разом – це ще 7645 прізвищ авестійського кола – нащадків тих, хто приймав *дрон* (освячений авестійський хліб).

Упорядкування етапів словотвору, продиктоване ієрархією словотвірних суфіксів, унаочнює формування словотвірних моделей прізвищ від основ *Дрон-* протягом XII–XIV ст. (табл. 1).

Таблиця 1. Етапи формування словотвірних моделей прізвищ від основи *Дрон-*

VII–VIII ст.	(? XI ст.	? XIV ст.	? XVI ст.)	XVIII–XIX ст.
106 <i>Дрон</i>	1982 <i>Дронь</i> 2 <i>Дронко</i> 616 <i>Дроник</i> , 1234 <i>Дроняк</i> , 16 <i>Дронець</i> 105 <i>Дронів</i> , 6 іва 1536 <i>Дронов</i> , 1940 ова 1 <i>Дроневиц</i> 85 <i>Дронів</i>	3 <i>Друнь</i> 77 Дронько 14 <i>Дронкіна</i> , 7 кін 1 <i>Дронковська</i> 3 <i>Дронківська</i> 12 <i>Дроницова</i> (*0 в) 4 <i>Дрон_ч</i> 2 <i>Дрониш</i> 1 <i>Дроницька</i> , 0 ий 8 <i>Дроневиц</i> 461 <i>Дроненко</i>	391 <i>Дринь</i> 7 <i>Дроницева</i> , 6 ев 18 <i>Дрончук</i> (* <i>Дронишин</i>) {1 <i>Тронцевич</i> }	 190 <i>Дронишинець</i> 11 <i>Дронишенець</i> 14 <i>Магушинець</i>
2 <i>Магуш</i>			(* <i>Магушин-</i>)	

У табл. 1 привертає увагу структурна подібність моделей прізвищ 190 Дронишинець, 11 Дронишенець // 14 Магушинець. Річ у тім, що дотепер прізвище Магушинець вважали похідним від ороніма "г. Магура" (тобто "магурянин"), а конкурентною була етимологія від грец. μαγος, хоча й у арабській версії маджус та зі зміненним значенням "скандинав, варяг" [13, с. 482].

Тепер виникають мотивовані підстави пояснювати його з прямого та найдавнішого прототипу Магуш < гр. μάγος 'зороастрійський священик; волхв'. Хоча і всього у кількості 2, але такі прізвища в Україні справді збережені (Коломия і Печеніжин ІФ). Ця основа давно добре відома й надійно пов'язана зі світом Авести: магами звали її священиків. Між формами прізвищ Магуш і Магушинець з необхідністю мала існувати у часі форма *Магушин, хоч вона й не збереглася. Крім того, у с. Либохора, де живе більшість носіїв цього прізвища, відоме й синхоричне прізвище Корпанець < карапан.

Із табл. 1 випливає важливий висновок щодо відносної хронології всіх цих словотвірних процесів. Адже предки, яких пам'ятають сучасні носії прізвищ Магушинець, Дронишинець, мали такі само прізвища принаймні від XVIII–XIX ст. З іншого боку, учення Авести прийшло у Підкарпаття щонайпізніше у VII–VIII ст., якими тепер і можна датувати появу простих безпрефіксних,

кореневих форм прізвищ Дрон і Магуш. Решта словотвірного процесу структурно вкладається не менше, ніж у три проміжні періоди, датувати які тепер можна шляхом інтерполяції двох крайніх часових меж.

4. Основи прізвищ Дриг- / Дриж-.

Дрига < авест. drīga 'бідний побожний зороастрієць' [3]. Відомо, що саме так називали київських слов'ян їхні сусіди-ятвяги [4]. У топонімії України зафіксовані й вивчені місцеві назви ДриГлів Жт, р. ДриГалівПл, НедриГайлів См, торф. ДриГущевЛ Ст. Виживка [11, с. 33], а з іншого боку – ДриЖина Гребля Пл, ур. ДриЖполе Чк; руч. ДриЖавау с. Козари Чг Носівка, пот. ДриЖани у м. Жидачів Льв, р. ДриЖина у с. Белеїв ІФ Долина [10, с. 183]; став ДриЖдів у с. Соколка Пл Кишеньки [11, с. 383] із типово слов'янським чергуванням г/ ж. Аналогічне чергування виявлене тепер і в однокоренових прізвищах українців:

■ 3776 Дрига, 386 Дригайло, 310 Дриганець, 133 Дригало, 2 Дригаль, 250 Дригола, 226 Дригула, уля, улич, 1 Дригва, 291 Дригваль; ■ 359 Дрижак, 339 Дриженко, 14 Дриженог, 48 Дрижерук, 3 Дрижелюк, 3 Дриженкова. Разом 6141.

На основі ієрархії словотвірних суфіксів моделі прізвищ від основ Дриг- / Дриж- теж можна розмістити в порядку етапів їхнього формування (табл. 2).

Таблиця 2. Етапи формування словотвірних моделей прізвищ від основи Дриг-

VII–VIII ст.	(? XI ст.	? XIV ст.	? XVI ст.)	XIX ст.
3776 ДРИГа	2 ДригаЛь	133 ДригаЛО 386 ДригаЙЛО 250 ДригоЛА 226 ДригуЛА 310 ДригаНЕЦЬ	3 ДрижелЮК	
1 ДРИГва	291 Дригваль (* ДРИЖ-)	26 ДриЖко 359 ДриЖак 339 ДриЖенко (* ДРИЖ-енОК)	14 ДриЖеНОГ 48 ДриЖеРУК	3 ДриЖенкоВА 2 ДриЖенкоВ

Процес "імперської мімікрії" – добровільного зросійщення українських прізвищ на -енко (приклад Т. Шевченка: "Кирпа-Гнучкошиєнко-въ") – надійно датований XIX ст. Це дає підставу датувати, зокрема, і прізвища Дриж-енко-в, -ва. З іншого боку, кореневі форми прізвищ Дрига, Дригва мали існувати від VII–VIII ст. й раніше. Як стає очевидно з табл. 2, проміжних еволюційних етапів словотвору було не менше трьох, і датування їх знову стає можливим при інтерполяції крайніх часових меж схеми. Так ця хронологічна схема словотвору отримує незалежне підтвердження на новому лексичному матеріалі.

5. Основи прізвищ Зарван- / Заровн-.

Зарванська < перс. Zarvan 'божество часу'. Це виразна і незаперечна реалія пізнього періоду зороастризму, коли в ньому поширилися секти [12; 14, с. 366].

У топонімії України – Зарваниця Тр, Льв, Зарванка Вн, Зарванці Вн, Зарвинці Тр, оз. Зарванки у Києві [11, с. 250] та ін.;

■ 777 Зарва, 627 Заровна, 535 ний; ■ 300 Зарванська, 265 ський, 29 Зарваницька, 20 цький, 4 даєв, 2 даєва;

■ 77 Сорва (пн Чг), 1 Зорва (Марганець). Разом 2624 особи.

6. Основи прізвищ Капар- / Капор-.

Капар < перс. ǰabr 'утікач-зороастрієць'. У топонімії – Копирів кінець, у словнику – капарти, капарний, капарно, звести на капар; капирі [5, II, с. 217].

■ 2 Капар, 49 Капара Чг См; 106 Капарник, 210 Капарчук, 43 Капарис, 210 Капарчук, 35 Капаруліна (пехл. 'ul'n 'іранець, алан'), 32 уліна, 6 Капарушкін, 8 а, 5 Капарунін, 3 уніна; 1 Капарська; ■ 135 Кабар, 1 Кабара, 141 чук, 6 ова, 4 ов, 72 овська, 69 ий, 73 Кабардіна, 68 ін; ■ 37 Габар, 20 ець, 42 ак, 11, чук, 66 аєва, 61 аєв;

■ 23 Капер, 3 Каперсак, 10 Капера, 3 Каперчук (Чуднів), 79 Каперко, 93 Капериз, 13 Каперіс (Льв, Вн), 15 Капертеха; 4 Каперський, 8 а; ■ 2 Кабер, 59 ник, 18 нік, 32 нюк, 14 на, 10 ний, 9 ська; ■ 563 Габар;

■ 1 Капіра, 3 ря, 4 о, 4 рка, 40 іна, 29 ін, 5 уля, 4 Капируліна!, 1 ін ІФ.; ■ 28 Кабірова, 5 ов, 3 іна, 7 ін, 1 рус Дп.; (пор.А що ви капирі, чи запорожці? [5, II, 217], та кож р. і кол. с. Капир-ли-кой, тепер "Черемисовка" Км Білогорськ [10, с. 238]);

■ 2 Капіра, 1 Капіро Пл., 50 Капіря, 10 Капіруліна, 10 Капірулінін, 9 Капірсак!, 4 Капірина; ■ 7 Кабір, 1 і Од., 60 Кабірова, 69 іров, 1 кіна Км; ■ 5 Габір, 1 ян;

■ 30 Капора, 17 іна, 13 ин, 187 іна, 158 ін, 1 Капоруліні!, 3 ушкіна, 2 ушкін; ■ 2 Каборе; ■ (1768 Габор?), 510 Габорак, 45 Габоряк, 463 Габорець;

■ 24 Капур, 188! Капура Хм!..., 24 іна, 15 ін, 15 ова. 4 ов, 4 кіна; ■ 14 Кабур, 15 ган Пд, 5 ова, 5 Кабуров, 3 кіна, 2 несва, 2 несві; ■ 217! Габур+, 93 а, 60 ак ІФ, Тр, 19 ець, 13 ич, 11 як;

■ 61 Капра, 3 ро, 12 ак, 2 як, **1122!!** Капран+, 199 чук, 43 юк, 68 енко, 378 анова, 267 анов; 2155 ■ 3 Кабра, 8 аль, 51 ель Чг, Дп, 22 иль, 20 іс, 12 иль, 52 о Дп, Чг, 2 анова, 2 аченко, 10 ера??. ■ 581 +!Габрук, + 13 Габ-раль, 169 **Габрик!**+, 23 ус, 239 усь, (не змішувати з 167 Габрилевич, ильчук, илей, илюк, илян від архаїчної форми основи Габрил- 'Гавриїл, Гаврило');

■ 20 Копар, 1 рь, 7 рник, 6 ов, 7 рева, 10 рев, 9 чук; ■ 19 Кобар, 23 рь, 4 ов, 1 ник, 2 рженков, 35 Кобаренко; ■ 1 Гобаренко, 4 Гобарова, 0 ов, 2 ьова, 3 ева, 1 ев, 3 єв;

■ 76 Копер, 75 Копер**сак**, 4 Копер**сака** ("габр-скіф" Мк, Км), 95 **Коперсако** ("габр-скіф", тут явно звучить кінцевий **ъ** слова *сак-ъ*), 2 **санко**, 15 Коперський, 18 а, 93 Копернак, 233 Коперльос, 73 Копервас, 18 **Коперник**; ■ 31 Кобер, **2456Коберник**, 322 Кобернік, 683 Кобернюк, 80 Коберняк, 163 Коберська, 137 ий; ■ 22 Гобер, 99 Гобрей, 3 Гобернюк;

■ 13 Копира, 9 Копирка, 9 Копирко, 9 Копир**юлін!** ('yl'n) Лг, Хс, Мк, 8 юліна, 98 Копиріна, 85 ін, 7 Копир**сак**; ■ 2 Кобир, 51 Кобирина, 4 инко, 7 ниченко, 6 енко, 4 енкова; ■ 22 Гобир;

■ 5 Копірко, 4 нак!, 1 няк Чв, 1 іна; ■ 2 Кобір, 2 Кобі-ріна, 2 ін, 4 ніченко Вн, Дц;

■ 116 Копор, 28 Копорх, 12 Копор**юліна!** ('yl'n), 20 ін, 8 Копор**ушкіна**, 7 ін; 149, 1 Копорський, 1 а; ■ 2 Коборова (Коломия), 1 рі Дп.; ■ 1 Гобор, 16 а, 4 ак, 31 ова, 29 ов, 3 ева, 1 аєв;

■ 23 Копрова, 20 ов, 21 ива, 106 овська Лв, 97 овський, 7 овская, 13 Копрушак Зк, 6 сова, 3 сов, 4 шенкова; 300 10 анова, 2 анчук, 1 анчик, 4 анчикова, 2 ов, 3 анчікова, 1 ов; ■ 48 Кобра Пк, 61 ак Чв, Пл, 68 я Кв, Хс, **2311** ин, 89 іна, 583 ін, 318 іна, 296 инчук, 211 инець+, 181 инська, 163 ий, 249 инович+; ■ 99! Гобрей Пк;

■ 477! Купар, 25 ь, 30 ева, 15 ев, 11 ев, 0 енко, 4 енкова. 5 енков; ■ 398 Кубар, 848 рич, 208 рева, 156 ев, 346 ева, 308 єв, 160 енко, 121! Кубарський, 122 Кубарська; ■ **4668** Губар!, 941 ь+!, 245 ець, **1470** енко+, **1871** ева сел.!, 1520 єв, 893+ ева, 554 ев+, 1 Губарський! Луцьк;

■ 152! Купер, 3 ра, 3 ська, 3 ий Хм; 161 ■ 74 Куберський, 85 ська, 26 Куберник, 5 Куберко, 103 рка; ■ 55 Губерський, 53 ська, 191 Губер, 135 ук, 1 Гупер Хк.;

■ 283! Купира, 7 иро, 15 ева, 11 ев, 9 ева, 14 ьова, 7 іна; ■ 1! Кубира, 2 я, 2 ко, 3 ський!; ■ 1! Губир;

■ **1837** Купрій+, 118 ієвич, **3161** ієнко, 852 іна, 681 ін, (Купріяна, 1615 іянова, ов), 8 Купро, 8 ова, 4 ов, 7 оніс, 1 вещь Лв, 150 овська, 128 ий; ■ 6 Кубрій! ІФ, Хм, **5114** Кубрак+! (пор. Кубраки, кове См); ■ 567 Губрій, 411 Губрієнко, 12 Губрієнко, 4 Губрік, 1 **Губрім!**, 2 Губрієнко Кр., Дп, 13 Губрак. Разом **47.520** осіб.

У цій групі прізвищ до видатних моделей композитів з очевидністю належать модель зі 193 однотипних пізвищ: 3 Капер**сак** (тобто "габр-скіф"), 9 Капір**сака** См, 7 Копир**сак**, 75 Копер**сак**, 4 Копер**сака** (Мк, Км), 95 **Коперсако** ("габр-скіф"): тут явно звучить кінцевий **ъ** слова *сак-ъ*. Водночас модель доводить тотожність основ Капер-, Капір-, Копир-, Копер-

За індукцією морфеми -сак могли легше сформуватися 697 прізвищ з формантом -ск- > -ськ-: 1 Капарська; 4 Каперський, 8 а, 15 Коперський, 18 а, 163 Коберська, 137 ий, 1 Копорський, 1 а, 121 Кубарський, 122 а; 1 Губарський Луцьк; 55 Губерський, 53 ська. Вказані моделі доводять тотожність основ Капар-, Капер-, Копер-, Кобер-, Копор-, Кубар-, Губар-, Губер-

Іншою видатною моделлю зі 142 композитами є 32 Капар**юліна** ('yl'n = Ēgān 'Іран, земля арійців' [31]), 35 улін, 4 Капір**юліна**, 1 улін ІФ., 10 Капір**юліна**, 10 ін, 1 Капор**юлін**; 8 Копир**юліна** ('yl'n), 9 ін, 12 Копор**юліна** ('yl'n), 20 ін (букв. "габр-алан" або "габр-іранець").

Аналіз цих складних похідних легалізує пережиткові кореневі морфеми києворус. сакъ і *"лань" ('yl'n), причому останню – у вже відомій зі студій топонімії формі *Юлин*(ці) / *Улин*(івка). З іншого боку, ця модель свідчить про тотожність основ Капар-, Капір-, Капір-, Капор-, Копир-, Копор-

Здогад про значення цих морфем пояснює і їхню здатність сполучатися взаємно: 72 Сакуліна+, 56 Сакулін, 10 Сагуліна, 16 Сагулін, 76 Сагуленко, 11 Сашіліна, 9 ін, 2 енко, 13 Сочиліна, 10 Сочилін (пор.у гідронімії України пот. *Яцьк.улінцеваЗворина!* Зк; а також прізвища 11 Яс.кун, 9 Ясь.кун, 5 Ясь.кун.ь). Це відкриває доступ до дальшого осмислення сполук: 66 Колот.илін+ (гр. *сколот, самоназва скіфів), 4 Петруліна См, Лг, 6 Патруліна (ав. *patraua* 'доглядати'), 15 Магуліна+, 9 Магулін (гр. μάγος; пор. у топонімії яр *Мадж.улін* = *Маджилін* бас. Деркулу [10, с. 335]), 277 Мачуліна++, 243 ін, 13 Маджула, 314 Мачужак, 158 **шак**, 171 Мачуська, 143 ий); 4 Бабуліна! (і с. *Бобулинці* Тр Бучач), 33 Бабуленко, 19 Папуліна!, 17 Папулін (гр. πάππας 'священик, піп'), 3 Маргулін; (не плутати з 103 Ахмадуліна, 41 Ахмадуліна і под.). Слід нагадати і про топоніми – гора *Кухуліна* Чв (при перс. *кух* 'гора!'), Великі і Малі *Зозулинці* Хм (Красилів), *Зозулине* См (Путівль), *Зозулинці* Вн (Козятин), Вн (Хмільник), Тр (Заліщики) (арам. зоз 'драхма'), пот. *Кривулінець* у с. Широкий Луг Зк Тячів.

Принциповий висновок: судячи з виявлених мовних зв'язків цих 47 тисяч прізвищ від основ групи Копир-, вони справді можуть належати нащадкам вихідців із Сасанідського Ірану, і тому масовий вплив авестійської ментальності на формування традиційного світобачення українців далі заперечувати неможливо.

7. Основи прізвищ Дейнек- / Диник- Винятково багатий словотвір виявлено д кількісно найбільшій групі прізвищ *Дейнега* < пахл. *denig*, новоперс. *dini* 'священний, віруючий'.

■ **5756** ДейнеГА!, 88 ДейнеГО, 1 Дейнегло, 1 ДейниГА; 893 Дейна!;

■ 968 ДенеГА!, 11 ДениГА; (пор.крин. *ДенеЖівська* у с. Черепин Чк Тетіїв [11, с. 242]);

■ 691 ДенеКА; 3 Деничук; 70 Денник, 24 Денік, 20 Денікін; (сюди ж і рос. *Денікін*, – при тому, що в Україні збережено 24 вихідних прізвища *Денік*);

■ 170 Дейнеженко, 9 Дейниженко, 1 Дейнежко; (пор. бол. *ДейнеЖанське* у с. Солошине (ділянка Рога-чихи) Пл Кобеляки [11, с. 383];

■ 7413 ДейнеКА, 4699 Дейнеко, 34 ДЕЙНИК; (пор. р. Дейнековщина, нп Дейнеки і Дейнеківка Пл Диканька, б. Динева = Дынникова 1898 р. (половецький звуковий перехід к > в) [10, с. 166, 170]);

■ 294 Дейниченко, 343 Дейніченко, 12 Дейничук;

■ 19 ДИНИК!, 1 Диничук!; 841 ДИННИК (пор. і бол. Динників у с. Ваці Пл Кишеньки), 648 ДИННИК; 481 ДиньКА, 415 Динько; пор. і бол. ДНИЧевус. Рудня ЖТ Овруч [11, с. 128].

■ 6 Диняченко, 289 Диняк! (знайдено завдяки аналогії з топонімами: пот. ДиняЩик = Дин'ашчик, плн. Diñaska [10, с. 170]).

Послідовність виявлення однокореневих похідних через недосконалий пошуковик бази прізвищ була такою: 5756 ДейнеГА, 968 ДенеГА, 11 ДениГА, 88 ДейнеГО, 1 Дейнегло (Ізмаїл); 3 Деничук, 1 Ди-

ничук!, 19 Диник!; 7413 ДейнеКА, 691 ДенеКА, 4699 ДейнеКО у селі, 294 Дейниченко, 343 Дейніченко, 12 Дейничук, 893 Дейна!, 34 Дейник!; також 841 Динник, 648 Диннік, 70 Денник!; 481 ДиньКА, 415 Динько, 1 Денек Вовківці Тр і т.д.

Лише в ході послідовного морфемного аналізу вперше вдається пояснити особливий правопис прізвищ 954 Денесюк, 134 Денесенко, 407 Динис, 259 Динисюк тощо. Виникає підстава науково переконливо етимологізувати непояснені при ізольованому розгляді прізвища 6 Дена, 410 Диня, 52 Динець, 18 Коперник, 9 Капір.сака, 4 Копер.сака, 95 Копер.сако q ін. Послідовність етапів формування цієї розгалуженої на 80 моделей лексико-семантичної підсистеми прізвищ від основ Деник-/ Дейнег- виглядає так (табл. 3).

Таблиця 3. Етапи формування 80 словотвірних моделей прізвищ від основи Деник-

VII–VIII ст.	(? XI ст.	? XIV ст.	? XVI ст.)	XVIII–XIX ст.
24 Деник (denig) 70 Денник	4 ДеникО 20 ДеникІН,	3 ДениЧук, (*ДениЧин), 34 Дейник!, 9 Дейнік	12 Дейничук, (*Дейничин)	294 Дейниченко, 343 Дейніченко
	11 ДениГА,	(*Дениж) 8 Дениш	3 ДенишА 57 ДенишІН, 5 ДенишІЧ, 6 ДенишЕВА, 0 ев	37 ДенишЕНко 1 ДенишЕВська, 1 ий
		1 Дейнига		9 ДейнижЕНко
1 Денек	691 ДенеКА,	7413 ДейнеКА, 4699 Дейнеко,	2 ДейнеЧин	6 ДейнеЧенко
	968 ДенеГА!, 7 ДенеГО	6 Ден-а 308 ДенеЖко 5756 Дейнега, 88 Дейнего	13 Ден-енко 893 Дейн-а 1 ДейнеГло, (*Дейнеж) 18 ДейнеШ	152 Дейн-енко 1 ДейнеЖко, 170 ДейнеЖенко,
	393 ДеньГА	74 ДеньгІН 427 Деньгуб!		
		(*Денеж)	308 Денежко, 12 Денешко 134 Денесенко, 954 Денесюк	133 ДенеЩук
514 Даник	718 ДаниШ	15 ДанишІН, 1 ДанишІВ, 4 ева, 4 38 ДанишЕК, 51 ДанишАК	120 ДанишЕНКО 36 -шевСЬКА, 28 18 ДаниЩЕНКО	
11 Данек	5 ДанаГА		1 ДаньгІшина	8 ДанаЩук
19 Диник, 841 Динник, 648 Диннік	6 ДиниЧ	1 ДиничУК	407 Динис	21 ДИнисКО, 259 ДИнисюк, 67 ДИнисенко, 13 ДИниЩук
	5 ДинеКА 8 ДинеКО 16 ДинеГА	481 ДиньКА, 415 Динько	52 ДинеЦь	
289 Диняк, 59 ДинЮК	410 Дин'я	6 ДиняЧенко, 41 ДиніНа, 34 ін, 5 ДниКало, 1 ДниКвас	10 ДинЕНКО 2 ДниШ, 4 ДниСь	79 ДниЩенко, 4 ДниЩун

Разом це ще 28.953 нащадки правовірних зоро-астрійців. Вагання -к/ -г у останньому складі основ (ДейнеКА/ ДейнеГА та інші) мають повну аналогію у діалектній відповідності форм лелека ~ лелега на Черкащині [2] із прототипом у перській мові (фарсі لگگ لا'гла' при ар. لکک лаклак 'лелека').

8. Основи прізвищ Магуш- / Магуш- / Макуш-.

Повернімося до прізвищ групи Магушинець. Частину їх пишуть (і отже, вимовляють) через -г- (пор. і крин. Магощина у с. Вільхівчик Чк Корс. [11, с. 418]). Звідси один крок до основи Макуш-. Зібраний із бази даних матеріал уможливіє тепер укладання повнішої таблиці етапів формування моделей прізвищ від основ Магуш-/ Макуш- протягом XII–XIV ст. (табл. 4).

Таблиця 4. Етапи формування 80 словотвірних моделей прізвищ від основи Магуш-

VII–VIII ст.	(? XI ст.	? XIV ст.	? XVI ст.)	XVIII–XIX ст.
2 Магуш	(*Магушин-) (*Магушко) (*Магушев/ів)	4 Магушков Ль 2 Магушкова Ль 2 Магушевський	14 Магушинець	24
41 Макуш	215 Макушина, 155 ин 247 Макушева, 177 ев 3 Макушик 62 Макушко	163 Макушинська 853 Макушенко 23 Макушняк 16 Макушевич 24 Макушевський 7 Макущак 4 Макущук 1 Макущеко 1 Макущина	567 Макущенко	233 МакушЄнко 2792
106 Дрон	616 Дроник 2 Дрониш	(*Дронишин)	190 Дронишинець	11 Дронишенець

Підсумки. Як і варто було очікувати, нащадків магів порівняно небагато, їх у 14 разів менше (понад 4 тис.), ніж нащадків авестійських вірних – бл. 59 тис.

Усього у статті вперше виявлено й запроваджено до наукового обігу **106.515** прізвищ 8 груп основ, розподілених за двома сотнями словотвірних моделей. Ранговий перелік основ: Капар- **47.520**, Дениг- **28.953**, Дрон- 7645, Карабан- 7023, Дриг- 6141, Магуш- 4159, Зарван- 2624, Обест- 2450.

Із зібраного та викладеного у статті матеріалу тепер можна зробити низку документованих і зважених висновків. Основну масу місцевих авестійців склали у Наддніпрянщині навернені скіфи (їхніх нащадків донині 58.995). Серед них найсуттєвішу ознаку конфесійної належності усвідомлювала лише меншість родин (Обест- 2450); дещо більше пов'язували себе з пізнім часом авестійського сектантства VI–XII ст. (Зарван- 2624). Праправнуки авестійської еліти – магів – досі є понад 4 тис., а ворожих до них "чорних" магів-карапанів понад 7 тис. З образом бідних побожних авестійців ототожнювали себе люди на прізвище Дрига (і похідні: 6141 особа). Ще більше родин пам'ятали передусім про ритуальний освячений хліб як найвиразнішу ознаку свого давнього культу (Дрон- 7645). Широкий загал "стриманої більшості" вважав себе "просто" вірними (Дейнеки, Дениг- **28.953**). Епохальною подією VII ст. став екзод копірів-габрів із переможеного арабами Ірану Сасанідів, зокрема, через Наддніпрянщину [6; 14, с. 368]. Про його історичні масштаби свідчать **47.520** прізвищ групи Капар-, які досі вказують на нащадків тих утікачів-габрів, на відміну від місцевих авестійців.

Наведені багатотисячні мовні факти забирають у найзатятіших консерваторів останні підстави для сумнівів у масовому поширенні в минулому авестійської віри серед частини населення Наддніпрянщини.

Ще одним вагомим і на перший погляд парадоксальним висновком є епохальна тенденція до пов'язаності патрилійних родів із певною територією. Це знаходить прояв у тому, що дотепер – навіть за мозаїчного характеру ареалів на карті – множини носіїв певного прізвища утворюють на карті конфігурації цілком певних обрисів. Вони якоюсь мірою пов'язані з діалектним розподілом сільського населення. У низці випадків можна говорити про зафіксовану на карті динаміку поширення ареалів прізвищ авестійського кола та про уникання ними лісового діалектного ареалу Полісся, особливо на Правобережжі. Також існують певні підстави для відтворення давніх шляхів історичної міграції степових авестійських родів у межах Наддніпрянщини з південного сходу на північний

захід. Це не виключає одночасних хаотичних рухів у поширенні частини носіїв прізвищ.

Як впливає з вивченого сектора прізвищ, *авестійський складник української ментальності* не є одвічним і вродженим, а справді мав бути засвоєний нашими предками зі свого першоджерела від античної доби. У статті розкрито іранські мовні корені одного з пластів живої системи українських прізвищ, визначено контури і приблизні хронологічні межі їхнього словотвору, а також зроблено попередні висновки про існування типів ареалів поширення прізвищ авестійського кола.

Список використаних джерел

1. Абаев В. И. Скифский быт и реформы Зороастра / В. И. Абаев // Избранные труды. Религия, фольклор, литература. – Владикавказ : ИП, 1990. – С. 9–51.
2. Атлас української мови. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 1.
3. Бойс М. Зороастрийці. Вєровання и обычаи / М. Бойс. – М. : Наука, 1988.
4. Гаучас П. К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в Средневековье / П. Гаучас // Балто-славянские исследования. 1986. – М. : Наука, 1988. – С. 195–215 і карти 1, 2 на вклейці.
5. Грінченко Б. Словарь української мови : у 4 т. – К., 1907–1912.
6. Колесников А. И. Завоевание Ирана арабами / А. И. Колесников. – М. : Наука, 1982.
7. Макаров Ю. В. Машина часу професора Тищенко / Ю. В. Макаров // Український тиждень. – 2012. – 20–26 квітня. – № 16 (233). – С. 28.
8. Пащенко В. М. Науково-пізнавальний зміст методу топонімічного контекстування // Вісн. Львів. нац. ун-ту. Серія філол. Матеріали Міжнародної міжгалузєвої конференції "Топоніміка і контекстуальний метод К. М. Тищенко" (Київ, 20.04.2012; Львів, 5.10.2012). – Л., 2013. – Вип. 59. – С. 21–37.
9. Півторак Г. П. Нові обрії дослідження етно- та плотогенезу українців // К. М. Тищенко. Долітописна мовна історія українців. – К. ; Дрогобич : Посвіт, 2016. – С. 11–17.
10. Словник гідронімів України / за ред. А. П. Непокупного. – К. : Наук. думка, 1973, карти.
11. Словник мікрогідронімів України: Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / уклад. І. М. Железняк. – К. : Обереги, 2004.
12. Тищенко К. 24-а перська сатрапія в історії України / К. Тищенко // Український тиждень. – 2013. – 5–11 липня. – № 27 (295). – С. 35–55.
13. Тищенко К. М. Генетична апробація лексико-топонімічних студій / К. М. Тищенко // Мовні і концептуальні картини світу (КНУТШ). – К., 2012. – Вип. 39. – С. 339–346.
14. Тищенко К. М. Долітописна мовна історія українців / К. М. Тищенко. – К. ; Дрогобич : Посвіт, 2016.

15. Тищенко К. М. Іншомовні топоніми України : етимологічний словник-посібник. – Тернопіль : Мандрівець, 2010.

16. Тищенко К. М. Іраністичні аргументи на користь концепції центральнослов'янських мов (Доповідь на 35-му конгресі ІКАНАС) // К. М. Тищенко. Лекції з лінгвістики для сходознавців. – К. : Ред.-вид. центр "Київський університет", 1998.

17. Тищенко К. М. Халіфат і сівера: топонімічний слід в Україні / К. М. Тищенко. – К. : Аквілон-Плюс, 2011.

18. ridni.org/karta

19. uk.wikipedia/Авеста

20. uk.wikipedia/Обеста

Надійшла до редколегії 24.10.17

K. Tyschenko, Doctor of Philological Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

UKRAINIAN SURNAMES OF THE AVESTAN ORIGIN: STATISTICS, AREAS, WORD FORMATION, CHRONOLOGY

The article contains description and analysis of Ukrainian family names having the lexico-semantic signs of the Avestan origin (8 stem groups, 106 thousand surnames). The surnames' quantitative and spatial distribution, their structure and word formation phases are discussed.

Key words: Ukrainians, family names, Avesta, wordbuilding, chronology.

К. Тищенко, д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ФАМИЛИИ УКРАИНЦЕВ С АВЕСТИЙСКИМ ПРОШЛЫМ: СТАТИСТИКА, АРЕАЛЫ, СЛОВООБРАЗОВАНИЕ, ХРОНОЛОГИЯ

Содержит описание и анализ восьми корневых групп фамилий 106 тыс. украинцев, в которых сохранены лексико-семантические признаки авестийского прошлого. Рассмотрены количественное и пространственное распределение фамилий, их структура и хронология словообразования.

Ключевые слова: украинцы, фамилии, Авеста, словообразование, хронология.